

Gol gamle kirke

Denne artikkelen er hentet fra bokprosjektet «Norges kirker». Artikkelen blir derfor ikke oppdatert eller endret. Enkelte artikler er ikke fullført. Referanse til artikler som er publisert i bokform, finnes nederst på siden.

Sigrid Marie Christie, Håkon Christie

Bakgrunn

Kirkene i Nes prestegjeld ble kjøpt av sogneprest Anders Boyesen i Nes og gårdbruker Ole Markegaard i Hemsedal. Sognepresten beholdt de to søndre kirkene, mens Ole Markegaard overtok Gol og Hemsedal kirker. Etter ham hadde Gol kirke en rekke eiere (se Svello bd I, s. 339-340). I en overenskomst med kommunen 1877 fraskrev den siste eier Ola Hagen seg alle rettigheter og inntekter av kirken og påtok seg å levere alt trevirke til en ny kirke, som ble reist 1881 og innviet året etter (Svello bd. II, s. 89). Den gamle stavkirken solgte han til Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers bevaring, som flyttet den til Bygdøy og skjenket den til kong Oscar II. Den rekonstruerte stavkirke, som sto ferdig 1885, inngikk i kongens samling av gamle norske trehus på Bygdøy kongsgård og ble innlemmet i Norsk Folkemuseum 1907.

Stavkirken

Stavkirken sto opprinnelig på den gamle kirkegård som ligger ca. 500 m sydvest for Gol nåværende kirke. Den gamle kirkegård, som ligger høyt i den østvendte, bratte grenden, er innhegnet med stengjerde som bærer trestakitt. Fra den gamle bygdevei, som går langs vestsiden av kirkegården, fører en overbygget treport inn på kirkegården. På grunn av terrengets bratte fall mot øst er det fylt opp en ca. 1 m høy terrasse i østre del av kirketomten. Grunnmuren er bevart i opp til 1,25 m høyde, men må ha vært ca. 2 m høy i øst.

På Bygdøy ble stavkirken reist på «Badstubaaten». Terrenget faller her mot nord og kirken er lagt med koret mot nord på grunnmur av tuktet granitt.

Bygningen

Stavkirken hadde gjennomgått mange forandringer i de århundrer den sto i Gol. En ny takrytter var reist 1694 i stedet for den gamle. Det stavbygde koret var revet ca. 1730, da et nytt og større kor ble oppført av lafteverk. Senere ble et sakristi bygget inntil korets nordside. Skipet ble utvidet 1802–03 på den måten at svalgangene som omga skipet mot nord, vest og syd ble revet og skipets yttervegger rykket ut.

Fortidsminnesmerkeforeningens hensikt var ikke å gjenreise den ombyggede stavkirke, men å gi den tilbake den opprinnelige skikkelse. Kjøpet gjaldt derfor bare kirkens opprinnelige materialer og det var bare disse som ble tatt hånd om av Foreningen da den besørget kirken revet. Rivningen foregikk i siste halvdel av januar 1884 under tilsyn av arkitekt Waldemar Hansteen, som også foresto gjenreisningen på Bygdøy. Her startet byggearbeidene våren 1884, og i løpet av det følgende år sto kirken ferdig. (Se N. Nicolaysens og Waldemar Hansteens beretninger om Gol stavkirke i boken: «Bygninger fra Norges Middelalder hvilke Hs. Maj. Kong Oscar den II har ladet flytte til Bygdø «Kongsgaard»). Den er rekonstruert som en stavkirke med skip, kor og apsis. Skip og kor har hevet midtrom dekket av sadeltak, mens apsidsens øvre sylindriske del dekkes av kjegletak. De lavere omganger har pulttak ut fra midtrommets vegger. Rundt hele kirken går en svalgang med lavere pulttak. Skipets sadeltak bærer en høy takrytter midt på mønet

Om grunnlaget for rekonstruksjonsplanen sier Fortidsminnesmerkeforeningens formann antikvar N. Nicolaysen: «Som ovenfor antydnet, var der af den gamle Kirkes Langhus kun bevaret dets indre Reisning,

Omgangens Hjørnestave, og mestendels deres to udskarne Portaler, en Dør med Ring og tydelige Mærker af rigt Jernbeslag samt endel af Vægplankerne. Derimod var Korets Vægplanker næsten fuldstændig tilstede, om end ikke, som bemærket, paa sin Plads; ligeledes fandtes tydelige Spor af den aabne Korbue, og da der i Langhusets Østgavl var Huller efter Korets Aaser, kunde saaledes Høiden af Korets Tag sikkert bestemmes. Men naar der med disse faste Udgangspunkter tillige skulde vælges et Forbillede for, hvad der manglede, kunde det ikke være tvilvsomt, at dette maatte blive Borgunds Kirke. Thi foruden at denne af alle vore Stavkirker er den, hvori de oprindelige Former fuldstændigst findes levnede, saa stemte de bevarede Dele af Gols Kirke i alt væsentligt med de tilsvarende i Borgunds, hvortil kom, at begge, ogsaa hvad Maal og Forhold angaar, paa det nærmeste stod ved Siden af hinanden». (N. Nicolaysen 1885, s. 8.)

Ved rekonstruksjonen av stavkirken har man altså benyttet de gamle materialer så langt de har rukket. Videre er kirken blitt komplettert med nye materialer. Her har man bygget på spor i de gamle materialer. Hvor materialene ikke kunne gi holdepunkter, har man benyttet Borgund stavkirke som forbilde, da man mente at den kunne fortelle mest om hvordan de manglende ledd i Gol har sett ut.

Av stavkirkens skip var det konstruktive skjelett bevart Dette har arkitekt G. A. Bull gjort rede for i sine oppmålingstegninger av kirken 1855. Det viser seg at de gamle materialer er blitt merket ved flytningen og satt opp igjen i opprinnelig posisjon. De få nye konstruktive ledd er laget med de gamle som forbilde. Både romform og konstruksjonssystem er altså opprinnelig, men rommets begrensende flater, gulv, vegger og tak, består for størstedelen av nye planker.

Stavkirkens kor har etterlatt seg spor i skipets østgavl. Sporene viser at koret har hatt hevet midtrom liksom sidpet og gir sikkerhet for midtrommets bredde og høyde. Det er rekonstruert av nye materialer. Bærekonstruksjonen for midtrom og omgang er ukjent og er rekonstruert med Borgund stavkirke som forbilde. Veggplankene fra korets omgang var anvendt som himling over det nye kor, som ble oppført ca. 1730. På innsiden har korplankene dekorasjoner datert 1652. Dette var Fortidsminnesmerkeforeningen blitt oppmerksom på, og de dekorerte veggplankene var bragt til Bygdøy sammen med de øvrige gamle materialene. Med holdepunkt i dekorasjonene er korets langvegger rekonstruert, og lengden kan ikke avvike meget fra den opprinnelige. Til fastleggelse av omgangens bredde har man ikke hatt annet å holde seg til enn bredden på midtrommet.

Noen av de dekorerte plankene har krum innside som viser at de har hørt hjemme i apsis. De krumme plankene, som er satt sammen med støtte i dekorasjonene, tyder på at apsidens omkrets er riktig rekonstruert. Dens diameter er derimot ukjent, og det er heller ikke klart om veggene har hatt samme høyde som i skip og kor. Det sylindriske oppbygg med kjegletak over apsis er utformet utelukkende i analogi med tilsvarende oppbygg på Borgund kirke og andre stavkirker.

Svalgang og takrytter vet man at kirken har hatt, men de er helt og holdent analogirekonstruksjoner og inneholder ikke gamle materialer. Spor i skipets stavlegjer har gitt holdepunkt for plassering og bredde av svalgangenes gavloverdekkede oppbygg.

Omgangenes vegger i skip, kor og apsis har veggplanker som står i rammen satt sammen av sviller, hjørnestaver og stavlegjer. Veggrammene i kor og apsis ble laget nye da kirken ble rekonstruert på Bygdøy. I skipet er alle svillene nye, og et par av hjørnestavene og stavlegjene er fornyet. Veggene i skipet er avstivet med nye skråbånd på innsiden. De bevarte veggplanker fra skipet er samlet i nordveggen. Noen av dem har merker etter eldre skråbånd på innsiden. Korets langvegger består av de gamle dekorerte planker, og apsisveggen er satt sammen av 19 gamle og to nye planker. Omgangsveggens planker har not i den ene siden og fjær i den andre. Plankene har altså asymmetrisk tverrsnitt og er tykke i notsiden, som har et rettkantet høvelprofil på utsiden.

Midtrommets vegger i skipet har et skjelett av i alt 14 staver: 4 hjørnestaver, 3 mellomstaver i hver langvegg og to i hver tverrvegg. Mellomstavene ender med masker under stavlegjene. De utfyllende

plankevegger som er ca. 60 cm høye, går opp i stavlegjene og hviler på sviller som er felt inn i stavene over omgangstakene. Veggplankene i midtromsveggene har det samme asymmetriske tverrsnitt som omgangsveggenes planker. Veggene i østre og vestre gavltrangel består av gamle planker som er tappet ned i stavlegjen og går opp i gavlenes sperrebind. Utvendig er gavltrangelene spontekket. Vestre gavlfelt har Oscar II's kronede monogram og årstallet 1885 utskåret i tre og innfelt i ramme med søylebåret kløverbladsbue under prydgavl. Hver stavrekke avstives med to par tener og Andreaskors. Begge mellomstavene i tverrveggene og langveggenes midtre mellomstav hviler på nedre tang, mens de øvrige 8 staver går ned på grunnstokkene, som bærer hele midtrommet. Under midtromsveggenes svill sitter det buefeller mellom stavene, og stavene avstives med bueknær mot nedre tang. Fra stavene spenner skråttstilte strebebjelker til omgangenes stavlegjer. Strebebjelker og stavlegjer bindes dessuten sammen av bueknær, som danner en sammenhengende krans rundt hele rommet.

Korets midtromsvegger ble rekonstruert av nye materialer med Borgund stavkirke som forbilde da kirken ble satt opp på Bygdøy. De har sviller, stavlegjer og plankevegger som i skipet, men mangler mellomstaver. De østre hjørnestaver er kuttet under midtromsveggenes svill og bæres av omgangens takkonstruksjon.

Veggene i stavkirken er ant. blitt bordkledd utvendig. Besiktigelsen 1675 nevner at «... Kledningen Ronden Om Kring Kircken ...» må tjæres. Da kirken ble revet, fant man at stavkirkens vestgavl hadde hatt bordkledning festet med spiker. (Brev fra W. Hansteen til N. Nicolaysen 18/1 1884).

Det laftede kor ble oppført i den tid Ole Markegaard var kirkeeier, 1723—42. Da stavkirkens bevarte deler ble tatt ned 1884, ble materialene lagret i det laftede koret (kontrakt om fraktning av materialer 27/1 1884). Senere er koret blitt revet, materialene er forsvunnet og det kjennes ingen beskrivelse av hvordan koret så ut. Grunnmurene på den gamle kirkegården tyder på at det har vært ca. 6,5 m langt og bredt. Det vil da ha hatt samme bredde som skipet i stavkirken, og skipets sydøstre hjørnestav har en gjenspunset fals som kan ha vært spor for vestenden av korets tømrede sydvegg. De to avbildningene av kirken før den ble revet viser at det tømrede koret hadde sadeltak med møne i høyde med stavlegjen i skipets midtrom. Veggene var omtrent like høye som sideveggene i skipet etter utvidelsen og var kledd med stående bord. Rommet var avdekket med en himling bestående av de dekorerte veggplanker fra stavkirkens revne kor og apsis.

Utvidelsen av skipet foregikk i årene 1802-03. Besiktigelsen 1800 nevner at kirkens inventar var fjernet og at materialer til de forestående arbeider lå i kirken. Skadede deler var revet og en utvidelse var planlagt. I 1805 meddeler presten at kirkeeierne har satt kirken «i en rett ypperlig stand, fornemmeligen ved at udvide og gjøre denne ellers tilforn altfor lille Kirke for saa talrik Almue merkelig større, at den nu rummer en Gang til saa mange tilhørere som tilforn». (Svello I, s. 336-38).

Utvidelsen ble foretatt på den måten at midtrommet ble beholdt som det var. Omgangens konstruktive skjelett med hjørnestaver, stavlegjer, strebebjelker og kransen av bueknær ble beholdt, mens omgangenes plankevegger ble fjernet. Noen av veggplankene ble funnet sekundært brukt som gulvplanker da kirken ble revet. (W. Hansteens beretning.) De nye ytterveggene ble angivelig reist der svalgangsveggene tidligere hadde stått. Det utvidede skipet vil da ha vært ca. 8,80 m bredt. Grunnmurene på kirketuften tyder imidlertid på at skipet har vært ca. 10 m bredt etter utvidelsen. Lengden lar seg heller ikke bestemme sikkert, men østveggen har gått i flukt med skillet mellom skipet og det tømrede kor. Søndre del av skipets østvegg har gått ut mot syd fra skipets sydøstre hjørnestav. Denne har interiørets maling over vestsiden, men malingen avsluttes loddrett på stavens sydside der veggene har gått inn mot staven. Fra skipets nye langvegger ble det lagt skråtak noe over de tidligere omgangstak. De nye tak støttet seg mot midtrommets langvegger like under takskjegget. Gavlene fikk derimot ikke skråtak. De nye gavlveggene ble ført opp til møne, og midtrommets tak ble forlenget ut over de nye gavlveggene. Ved disse forandringer fikk eksteriøret basilikapreg. De nye vegger ble oppført av reisverk og fikk stående bordkledning utvendig. Innvendig fikk skipet flat himling.

Portaler

De skriftlige kilder opplyser ikke om hvor mange portaler kirken har hatt og hvor de har sittet. Den opprinnelige åpning mellom skip og kor er ikke kjent. I 1694 ble det «... Giort een nye Dør imellem Kiercken oc sanghuuset... tvende par ganghengsler og Stolper dertil...» Koråpningen har altså vært lukket med en dør på denne tid. Samme ordning er blitt opprettholdt etter at koret var bygget om ca. 1730. Besiktigelsen 1740 foreslår nemlig at « ... Dørren af Choret ud til Kircken Casseres, og een nye igien vil anskaffes ...».

Korets sydportal var delvis bevart og ble rekonstruert da kirken ble satt opp på Bygdøy. Portalen sitter midt i sydveggen og er meget enkel. Sidene består av regulære veggplanker som har høvelprofil trukket langs utsiden. Overdekningen består av nye planker som er stillet horisontalt på kant og gir åpningen vannrett avdekning. Dørbladet er påfóret i den ene siden, og portalens opprinnelige bredde lar seg derfor ikke bestemme. Plankedøren holdes sammen av to labanker på innsiden og har gangjern opplagret på stabler festet til innsiden av østre vangeplanke. Døren slår inn mot høyre. Ny bomstokk og skåte ble laget da kirken ble satt opp på Bygdøy etter mønster av tilsvarende i Reinli stavkirke. (N. Nicolaysens beskr. fig. 18).

Skipets vestportal har etter alt å dømme sittet midt i vestre omgangsvegg, hvor den ble plassert, da kirken ble rekonstruert. Den tjente som vestportal helt til kirken ble revet, men var blitt en del forhugget. Skadede deler ble lappet og manglende deler satt inn etter tegning av W. Hansteen. Portalens sideplanker har utvendige halvsøyler med sylindriske baser og kapiteler. Overdekningen består av 5 horisontale kantsatte planker som er tappet inn i sideplankene. De 4 øverste er nye, men den nederste er opprinnelig. Den gir sikkerhet for at portalens bredde og høyde er riktig og at åpningen alltid har hatt vannrett avdekning. Sideplanker og overstykket er prydet med treskjæring utvendig. Dørbladet er rektangulært. Det er festet til de to innvendige labanker med trenagler med firkantede hoder. Gangjernene er opplagret i to stabler festet til innsiden av portalens nordre sideplanke. Døren slår inn mot venstre. Til utsiden er festet to dørringer og et nøkkelskilt, alle med utsmidde beslag.

Skipets sydportal omtales 1675, da «...En Pille paa den søndre side af Sualen, Ved dørren ...» var dårlig. Portalen må være revet da veggene ble rykket ut 1802–03, men deler av den ble antagelig brukt som omramming for syddøren i det våpenhus som den gang ble reist foran vestgavlen. Tegningen av kirken fra 1846 viser nemlig at våpenhusdøren er omgitt med treskurd, og 1880 nevnes «... de udskaarne stolper, som staa ved hver sin side af Kirkens ydre og indre Døre mod vest...». (Brev fra Fortidsminnesmerkeforeningens direksjon til Ole Hagen 5/10 1880). Portaldelene ble tatt med til Bygdøy, og med støtte i dem ble det laget en ny sydportal etter tegning av W. Hansteen. (N. Nicolaysens beskr. fig. 23). De gamle delene oppbevares på Norsk Folkemuseum. Den nye sydportalen følger vestportalens skjema, den har halvsøyler og rett overligger og er fullstendig dekket av treskurd utvendig. Dørbladet er laget etter modell av vestportalens. Holdepunkt for å plassere portalen midt i omgangens sydvegg fant man i stavleggen, som har spor etter at svalgangen har hatt et utbygg på dette sted.

Vinduer

Kirkens eldste lysåpninger består av hull med ca. 15 cm diam. skåret ut i øvre del av midtrommets og omgangens veggplanker. Ved rivningen av kirken fant W. Hansteen sirkulære treskiver som var festet med en spiker til utsiden av vegg slik at de kunne dreies til å dekke lysåpningene (Brev fra W. Hansteen til N. Nicolaysen 18/1 1884). Apsis har ingen slike glugger, men en planke som sitter noe syd for lengdeaksen har en ca. 15 cm bred og ca. 40 cm høy rundbuet lysåpning ca. 2,70 m over gulvet. Åpningen er utformet som et romansk stenvindu med innvendig smyg og utvendig glassfals. Regnskapene nevner vinduer første gang 1699: «Bekostet 2de nye Vinduer paa den syndre side af Kircken for dets bedre lysnings givelsse ved Prædike stolen... Giort nye Karmer der til oc for samme at lade indhugge ...». Disse nye vinduer er ant. blitt innredet i øvre del av skipets søndre omgangsvegg over svalgangstaket. Ved besiktigelsen 1740 heter det: «... udi Kircken findes 2de Smaae Enkelte Vinduer paa dend Ene side, og paa dend andre side 2de Igienslagne Vinduer med Bord, som vil koste igien at Indsette ...». Om det nye koret heter det: «De 3de Fag Vinduer i Choret er I god stand». Avbildningene fra 1800-årene viser at skipet, som var utvidet 1802–03, har 3 lavsittende og et par høysittende smårutede

vinduer i hver langvegg. Da kirken ble rekonstruert på Bygdøy, fikk de nye veggene runde vindusglugger av samme type som de gamle.

Tak

Takene på skipets hevede midtrom har 5 sperrebind som korresponderer med langveggenes staver. De 3 midtre har foruten sperrer også saksesperrer og avbindes med hanebjelke. Sperrer og saksesperrer er felt sammen i forenden og hviler på stavlegjen og raftestokken, som er festet til stavlegjens innside. Mot raftestokkenes skrå overside spenner bueknærne som går opp langs saksesperrernes sider og avstiver dem. I undersiden av saksesperrere og hanebjelken er det skåret opp to buer som møtes i en innadventt spiss midt på hanebjelken. Bueknærnes, saksesperrernes og hanebjelkenes nedre kanter er prydet med høvelprofil. En mønsås og en sideås er felt ned i sperrenes overside og bærer bordtaket som danner underlag for et sulagt vasstak. Takflatene er avstivet med skråbånd på undersiden. Skipets omgangstak bæres av sperrer som hviler på stavlegjene og går inn mot utsiden av stavene i skipets midtrom. De doble bordtak, som understøttes av en ås, går opp i en dryppneseprofil i svillen som bærer midtrommets øvre plankevegg. Kor og apsis har takstol som følger skipets skjema.

Samtlige tak ble spontekket da kirken ble reist på Bygdøy. 1600-årenes kirkeregnskap melder stadig om reparasjon og tjæring av spontakene. I løpet av 1820-årene ble samtlige tak tekket med Valdresskifer, som satt på inntil kirken ble revet. (Svello I, s. 336). Takene hadde mønekam eller huv som dekket mønet. I 1620 ble «... Thuende huuver lagt Uden paa spaannen ...». Huvene ble skiftet flere ganger i 1600-årene, og 1681 ble det: «... opsedt 4re nye Kaars paa gauflerne ...». De gjennombrutte mønekammer samt dragehoder og kors på gavlene ble satt opp med Borgund kirke som forbilde da kirken ble rekonstruert. Forbildet til vindskiene fant man i Hoprekstad stavkirke (N. Nicolaysens beskrivelse). Ved rivningen fant man riktignok en utsveltet vindski på vestgavlen (brev med skisse fra W. Hansteen til N. Nicolaysen 18/11884), men den ble ansett for å være sekundær og forkastet.

Takrytteren. Takrytteren som omtales i 1600-årenes regnskap satt midt på skipets møne og bar to klokker. Klokkestuen hadde spontekket sadeltak og bar et ikke nærmere definert oppbygg som endte i spir med kors. I 1684 heter det: «Enderne af tver bielckerne, som stod ud Igiennem weggen paa Klockestoelen, var Ilige maade saa for Raadnede, at man frøgted Klockestoelen eller Taarned skulle falde fra hin anden, huorfore hawer maat ladet sette Jern Ringer omkring de 2 de Nordeste opstandere, som med it anchor Reckede ind paa fornefnte bielcker... Techit den Nordre side af forbemelte Klockestoel eller Taarn, med 315 nye spaan effter som de forrige var gandsche for Raadnit... Paa samme sides Kanter oplagt 2de nye windhufuer...». Takrytteren kan altså ha vært av samme type som den som kirken fikk da den ble rekonstruert på Bygdøy.

Om den nye takrytteren som ble reist 1694 heter det at den fikk tjærebredd bordkledning og jernspir, men stort mer nevnes ikke om den. Bærekonstruksjonen er antagelig blitt ført ned på et nytt loftsbjelkelag over skipet, for det nevnes at det ble lagt gulv i takrytteren og loft over skipet. Samtidig med at skipet ble utvidet 1802 — 03 skal det være bygget ny takrytter (Svello I, s. 336), men det kan også dreie seg om en større reparasjon av den gamle. På avbildningen av kirken fra midten av 1800-årene har kirken takrytter midt på skipets møne. Den har 4-kantet, bordkledd underdel og høy, 8-kantet hjelm som bærer spirstang med fløy, kule og hane. Den bordkleddede hjelmen ble tekket med skifer helt opp til spiret 1821.

Den nye takrytter som ble reist midt på skipets møne da kirken ble rekonstruert på Bygdøy, har Borgund stavkirkes takrytter som forbilde. Den består av 3 4-kantede stavbygg som er stillet over hverandre med avtagende størrelse oppover. Nedre del hviler med sine 4 hjørnestolper på skipets tak. Nord- og sydveggen har veggplanker med gjennombrutt ornament, mens øst- og vestveggen er åpen, bortsett fra gavltrianglene, som har veggplanker tappet ned i stavlegjene og opp i sperrere. Østre og vestre hjørnestaver bindes parvis sammen av bjelke som er tappet gjennom stavene og hviler på skipets møne. Nest øverste oppbygg har 4 hjørnestaver som hviler på nedre dels sadeltak og bærer pyramidetak. Nord- og sydveggen har gjennombrutt ornament. På pyramidetaket hviler det øverste oppbygg hvis pyramidetak bærer en fløystang av tre. Alle tak er spontekket. Nedre dels sadeltak har vindskier av samme type som kirkens øvrige sadeltak og bærer et dragehode over hver gavl.

Svalganger

Svalgangene, som ant. har omgitt hele kirken opprinnelig, later til å være revet etterhvert som kirkens forskjellige deler ble ombygget. I besiktigelsen 1665 heter det: «Befindes svalerne paa den nordre och Østre Sider at wære udsiunchet fra Kircken och wil opweyes och med Jern Bebindes ...». En tilsvarende skade på søndre sval ble reparert 1681: «Ladet gjøre En stor Jerngiord, til at bebinde de underste suiter paa dend søndre suale med, som meget Ilde fra hinanden var udsiet...». Vestsvalets byggemåte og utseende belyses av reparasjonen 1684: «Swalen for den westre Ende af Kiercken, som er 5½ faufne lang, og er af reise bindingswerk med runde stolper og plancker imellem Klæd, samt en qvist ower indgangen med tralwerck udi, war til Kirckens største sveckelse meget udgleden fra Kiercken, og spaantaget saa gandsche foraadnet derpaa, at den maatte nedtagis, førend kunde igien tilrettesettes, og paa det den herefter kunde til Bestandighed blive forferdiget Er der udi indsædt 4 nye spærrer, som recker ind igiennem Kiercken med store nagler befestet, saa den ei meere kand gifve sig ud, siden er den forsiunet med Nye steensetning under, og paa det Nordwæst hiørne festet til den Nordre sval med en stor Jern Ring...». Vestre sval har altså fortsatt over i nordre sval og har vært båret av runde staver. Det nevnes ikke noe om at plankeveggene mellom stavene har hatt dvergarkader, som de fikk da kirken ble rekonstruert på Bygdøy. Det spontekte pulttak har hvilt på sperrer som har gått opp fra stavlegjen til omgangsveggen. Den omtalte kvist med tralverk over vestportalen må oppfattes som et såkalt skruv, en ark hvis gavlfelt har vært prydet med sprinkelverk. Besiktigelsen 1675, som omtaler «... Den Ene Pille paa den søndre side af sualen ved Døren ...» tyder på at det har vært et tilsvarende skruv båret av staver over skipets sydportal. Stavlegjene for skipets søndre, vestre og nordre omgang har to hull hver, som ble oppfattet som opplegg for skruv, da kirken ble rekonstruert på Bygdøy. Hvis det er riktig, har svalgangen hatt skruv på skipets nordside også, selv om det ikke kjennes til at det har hatt nordportal. Opplysningen 1684 om at det ble: «... oplagt 2de Nye windhufuer paa Kandterne af begge Nørdre Gaufler...» bekrefter at det har vært skruv på nordsiden også. Det later til at skruvet har hatt to gavler over hverandre og at rekonstruksjonen er riktig også på dette punkt.

Svalgangen som ble oppført da kirken ble rekonstruert på Bygdøy, omgir hele kirken. Den har Borgund stavkirkes svalgang som forbilde. Stavene hviler på sviller og bærer stavlegjer. Det spontekkede pulttaket går inn mot omgangsveggene, og sperrene er festet til dem. Svalenes plankevegger avsluttes oventil mot en brystningsbjelke som bærer de åpne dvergarkaders kolonetter. Foran skipets vestportal har svalen et utbygg med gavloverdekket inngang i skipets lengdeakse. Utbygget bærer et oppbygg som avdekkes med sadeltak i flukt med omgangstaket og har gavl med sprinkelverk over den andre. Stavlegjene under det øverste tak er felt inn i de gamle hull i skipets stavlegje. Med støtte i tilsvarende hull i omgangens nordre og søndre stavlegje er samme slags utbygg med skruv rekonstruert i skipets tverrakse. Alle tak er spontekket og har gjennombrutt mønsås. Gavlene har vindskier med samme utformning som kirkens øvrige vindskier og bærer trekors.

Våpenhus

Etter at svalgangene var revet, ble det reist våpenhus foran portalene. Tegningen av kirken fra 1846 viser et bordkledd våpenhus med pulttak inn mot det tømrede kors sydvegg. Grunnmurene på kirketuften viser at det har stått i hjørnet mellom kor og skip og har vært ca. 2,50 m bredt. Det har gått ca. 1,80 m ut fra koret og har hatt oppbygget tram foran syddøren. Våpenhuset som ble reist inntil den vestvegg skipet fikk ved utvidelsen 1802–03 har på avbildningene bordkledd vegger og høyt, skifertekket sadeltak. Tegningen fra 1846 viser at det har hatt sydportal hvor deler av en utskåret stavkirkeportal er brukt som omramning.

Sakristi

I besiktigelsen 1740 nevnes det som en mangel ved kirken at den ikke har sakristi. På Skramstads tegning av kirken har den bordkledd sakristi på nordsiden av koret. Sakristitaket ble tekket med skifer i 1820-årene (Svello I, s. 336), så det må være bygget før den tid. Det er gjengitt med sadeltak med møne nord-syd og dør mot vest. Grunnmuren på kirketuften tyder på at det har gått ca. 5,5 m nordover fra koret og vært 3,5-4,0 bredt.

Himling

Kirken har antagelig stått uten himling inntil den nye takrytter ble bygget 1694. Ved den anledning ble det lagt loft over skipet. I det nye kor som ble tømret opp ca. 1730 ble de dekorerte veggplankene fra kor og apsis brukt til himling. Da kirken ble rekonstruert på Bygdøy, ble det ikke lagt inn himling.

Gulv

De bevarte grunnstokker i skipet har fals i overkant som viser at gulvplankene har vært felt ned i dem både i midtrom og omgang. Grunnstokkene har ikke spor etter at gulvene noen gang har ligget lavere. Nordre grunnstokk har spor etter at en gulvbjelke har vært felt inn i dens sydside og delt plankegulvet i skipets midtrom i to like lange felter. I sin beskrivelse av rivningen og rekonstruksjonen av kirken meddeler W. Hansteen : «at paa et sted naaede en af Gulvaaserne lige ud til svalgangens sville med tydeligt Spor af Fals for Gulvplanker ogsaa i Svalgangen. Ved Restaureringen har man derfor anordnet Gulvaaserne i det Hele i Overensstemmelse hermed». Den omtalte bjelkelagskonstruksjon er blitt anvendt ved en ombygging av Reinli stavkirke, men kjennes ikke som opprinnelig del av noen stavkirke, og det er mulig at den er introdusert ved en reparasjon i Gol stavkirke også. I 1665 ble gulvet i skipet reparert med «... Thuende Lange hugne furu Plancker...». Når det samtidig heter at det ble «... Lagt Et Nytt Gulff Runt Omkring Kircken wdj Omgangerne, huor Til er forbrugt 23 Lange Hugne furu Plancker ...» må det siktes til at svalgangene fikk nye plankegulv. Gulvet i skipet ble «... ophøyet og lagt nyt...» 1736. Ved rekonstruksjonen av kirken på Bygdøy er samtlige gulv i skip, kor, apsis og svalganger lagt av nye planker i samme nivå innfelt i falsen i grunnstokker og gulvbjelker.

Treskurd

Vestportal med vanger og overstykke, dekket av ranke- og dyreornamentikk i relieff. Døråpningen innrammes av halvsøyler og rett overligger. Øvre del av overstykket mangler.

Ornamentikken omfatter ranker som har utspring i dyrekjefte nederst på hver vange, midtdrage, to toppdrager samt 4 mindre drager, to på hver vange. Ornamentikken avsluttes med bord av omskrevne palmetter nederst på hver vange.

Rankestenglene har innskåret midtlinje. Bladene er små og tette, undertiden flikede, med karvesnitt. Åpen blomst med kongeformede frø forekommer.

Ranken på venstre vange har flere grener som ender i liljeform med rombemønstret midtblad. Palmettborden har gjennomtrukket bånd med innskåret midtlinje. Likeledes har den omskrevne sirkel midtlinje. Sidebladene er bøyet over palmettsirkelen både oppe og nede. Den venstre frise er mykere og mer detaljert enn den høyre. Søylebassen er glatt med innskåret buemotiv. Søyleskaftet har separate rankemotiver med kronet, skjegget maske i øvre del. Kapitelene er høye og sylindriske med rankeornamentikk.

Midtdragen har flat, bred kropp med langsgående folder over halsen, som går ned i kanten mot døråpningen. Føttene er brede og glatte og hviler med klørne mot kanten. Halen er rekonstruert med 3-sirkelslyng som bites i de nedre slyng av toppdragene.

Toppdragene er rekonstruert i de deler som tilhører portaloverstykket. Begge har bred, flat hals med foldestriper som fortsetter over i kroppen. Vingene har små dekkfjær, bøyde tverrfjær og brede, flate langfjær. Kroppen har fjær som går ned fra ryggen. Halene har bredt ornamentbånd. Bandet på den høyre dragen består av to motstående tungeborder og halen ender i 3-bladet dusk. Midtbladet er formet som belgfrukt eller frøhus. Den venstre toppdragen har diamantert band og halen ender i liljeformet dusk med rombemønstret midtblad.

Smådragene viser forskjellige bevegelser. Den nederste på høyre vange har kraftig fuglekropp og to korte, kraftige ben. Den biter seg selv i halsen. Halen er slynget over kroppen, krysser halsen, går opp i S-slyng og ender i 3-bladet dusk. Halsen og halen har buebånd av samme type som toppdragen.

Den lille dragen ovenfor er gjengitt i roterende bevegelse og biter seg selv i halsen, halsen og halen har diamantert bånd.

I nedre del av venstre vange er det en selvbitende orm med dragehode. Kroppen har midtlinje likesom rankestengelen. Den er gjengitt i roterende bevegelse og med et lukket slyng.

Den lille dragen ovenfor er krumrygget med hals og hale som krysser hverandre. Den biter seg selv i halsen mens halen slår et lukket slyng rundt halsen og ender i S-slyng.

Sydportal med vanger som er forhugget mot døråpningen og avskåret i øvre del. To deler som har tilhørt vangenens topp er bevart. Overstykket mangler. Portalen er magasinert. Den nye portal er, i likhet med den øvrige treskurd som ble fornyet, skåret av Torstein Torsteinsen etter tegning av arkitekt Waldemar Hansteen.

Ornamentikken som er sterkt nedslitt, omfatter ranker som har utspring i dyrekjeft nederst på hver vange, to toppdrager samt 4 små drager, to på hver vange. Ornamentikken avsluttes med bord av omskrevne palmetter nederst på hver vange.

Rankestenglene har enkel midtlinje. Den avsetter grener og små blader med enkel vifteform.

Palmettenes midtblad og øvre skråblad er forlenget og bøyd frem over et øvre avgrensingsbånd. Palmettene på venstre vange har dessuten gjennomløpende bånd.

Toppdragene har bredt, dobbelt ryggbånd av lignende type som toppdragene i vestportalen. Vingene som har slått opp i vangehjørnet sees på de to separate stykker som er bevart fra vangen.

De to smådragene på høyre vange og den nedre på venstre vange er av den kraftige «fugletypen» som forekommer på vestportalen, med korte, kraftige ben. Alle har diamantert hals- og halebånd. Den øvre dragen på venstre vange har ormekropp som slår 8-tall.

Masker. Den indre reisnings staver avsluttes med masker under taket. Maskene er rått hugget og ansiktsdetaljene er fremhevet ved bemaling i sort

Stavene i østveggen har masker med kroner og fullskjegg, smiler med synlige tenner og har markerte kinnben, a) (mot syd) har kroner med runde takker, b) (mot nord) har spisse takker, skjevt smil.

Stavene i nord har fra øst mot vest: a) maske som rekker tunge, pannerynker over sammenvokste øyenbryn, markerte kinnben samt bemalte detaljer, b) maske som rekker tunge og viser tenner, pannerynker over sammenvokste øyenbryn, markerte kinnben samt malt skjegg, c) grovt malt maske (mangler skjæring).

Stavene i syd har fra øst mot vest: a) maske som ler med synlige tenner, sammenvokste øyenbryn, smalt bånd om pannen, malt skjegg samt malte detaljer, b) maske som ler med synlige tenner, pannefold over sammenvokste øyenbryn, malt skjegg, c) maske med innrisset munn, malte pannerynker og øyenbryn, mustasjer samt skjegg.

Stavene i vestveggen har fra syd a) skjev munn, malt skjegg b) kraftig markerte kinnben, malt skjegg. Videre er det masker på de to stavene i skipets omgang, på hver side av koråpningen a) (mot syd) har krone med runde takker, rynke over neseryggen, fullskjegg, b) (mot nord) har krone med spisse takker, markerte kinnben, fullskjegg.

Flere av *kapitelene* i kirken er smykket med skurd. Best forarbeidet er kapitelene på de to østre midttronsstavene som er utformet med ranke med vifteformede blader. Skurden er noe grov og bladflikene har rund tipp. De vestre midttronsstavene har kapitel med sterkt stiliserte bladfliker. Det

søndre har skrått hengende bladfliker som ender i knoll. Det nordre har stående bladfliker som har spissen bøyd over et tverrbånd.

Buekneet i nordøstre hjørne av midtrommet er avsluttet med et glefsende dyrehode nederst. Dette er beslektet med rankeløvene på portalene, men ikke så detaljert. For øvrig har bueknærne en enklere avslutning. Mange av dem ender i en enkel vifte med bladknoller.

Andreaskorsene har på innsiden parstilte, symmetriske bladknoller og rund plate med konsentriske sirkler i krysset.

Ristninger (Etter Blindheim 1956 og 1957.) En rekke ristninger er påvist på kirkens planker og søyler, de fleste på nordveggen i koret. Ristningene finnes fra høyde ca. 90 cm og oppover, men kan også ha sittet lavere. I såfall er de gått tapt, idet de nedre partier av plankene, bortsett fra den østre, er fornyet. Motivene på plankene er følgende: På planke 1 fra vest, i høyde ca. 150 cm over gulvet sees et tegn kombinert av Andreaskors og loddrett stav (muligens kristogram), fra dette tegn går to parallelle streker nedad (avb. Blindheim 1957, s. 170). Ca. 120 cm over gulvet ses hode, hals, forben og buklinje av et dyr som vender hodet bakut. Buklinjen er forlenget nedad i 8-talls figur som igjen er kombinert med en bladflik. Ved siden av 8-tallet en figur som ikke er identifisert (avb. Blindheim 1956, s. 17). Planke 2 fra vest har øverst (i høyde ca. 200 cm over gulvet), en hånd som holder om bladkalk hvorover palmett innskrevet i halvsirkel. Fra hånden er antydning av arm og skulder. Under figuren er ristet et dyrehode som er dekket av bemalingen fra 1652. Nederst på planken sees deler av en ranke, samt til høyre for denne et dyrehode (løve?) med lang, buktet ranke ut av munnen. Planke 3 fra vest har ca. 180 cm over gulvet et brystbilde av en mann (avb. Blindheim 1957, s. 169). Ansiktet er i en face mot høyre, smalt med utstående kinnben, øynene skjuler, håret er uflidd, koften har kant med rombemønster. Ca. 160–170 cm over gulvet er på samme planke ristet en dyrefigur, ca. 130–140 cm over gulvet en væpnet mann til hest (avb. Blindheim 1956, s. 22) og foran hesten en hund. Mannen har rund hjelm, spisst skjold og lanse. Under gruppen er gjengitt noen dyrefigurer, bl.a. en hest i trav. Over hesteryggen er ristet forparten av et dyr og over bakbenene en drage som biter seg selv i halsen (avb. Blindheim 1956, s. 23). Under hesten ses bl.a. et dyr i sprang. Nederst på planke 3 er ristet et lite mannshode i profil. Hodet bærer kalott (hår?) (Blindheim 1957, s. 168). På planke 4 er øverst, i høyde ca. 200 cm over gulvet, gjengitt forparten av en stor dyrefigur (løve?) som vender hodet bakut, nedenfor denne, og under hverandre, to dyr i sprang oppover. Nederst på planken er bl.a. gjengitt et dyrehode. På planke 6 sees bl.a. to dyrefigurer, av den ene, som vender hodet bakut, er kun forparten gjengitt. Begge har lang, hengende tunge (avb. Blindheim 1956, s. 27). Planke 7 har i høyde ca. 130–140 cm over gulvet et stort dyrehode, planke 8 har i høyde ca. 120–130 cm over gulvet en stor dyrefigur som vender hodet bakut og har lang, hengende tunge. (Avb. Blindheim 1956, s. 29). På en søyle på sydsiden i skipet er gjengitt en orm (?) (avb. Blindheim 1956, s. 31). Videre er det en dyrefigur på baksiden av vestportalens søndre vange (avb. Blindheim 1956, s. 35).

Også utvendig er det dyreristning. Således er det på nordre korvegg, ca. 100 cm fra skipets østvegg gjengitt en løve med ragget pels, mager bakkropp med antydning til ribben og med høyt oppslynget hale med krøll (avb. Blindheim 1956, s. 32).

I tillegg til dyrefigurene er det ristet en rekke tegn og runeinnskrifter i kirken. Planke 4 og 5 i koret har diverse triskeler, likeledes er triskelen gjentatt på en av skipets staver (avb. Blindheim 1956, s. 31). På skipets staver er dessuten ristet en lilje, varianter av valknuten og en kombinasjon av triskele og trekant (Blindheim 1956, s. 30, avb. s. 31). Flere steder er det påvist sirkler med tydelig sentrum (Blindheim 1956, s. 30), a) på planke 5 i høyde ca. 200 cm over gulvet, diam. 2,5 cm, b) på planke 7, i høyde ca. 220 cm over gulvet, diam. 20 cm, c) på korresponderende sydvegg, i høyde 185 cm over gulvet, diam. 19 cm, d) syd for vestportalen, h. ca. 214 cm over gulvet.

På planke nr. 8 fra vest i skipet, ca. 150 cm over svillen er det en sirkel tegnet på frihånd (avb. Blindheim 1956, s. 37). Sirkelen er oppdelt ved diagonale, kryssende linjer som delvis går ut over sirkelen.

Også utvendig er det sirkelmotiver. Således er det på nordveggen, like ved den store døren, ristet et stort sirkelkompleks som utgjør en 8-blads rose (avb. Blindheim 1956, s. 37). Videre er det lengst i øst på

skipets nordvegg ristet et skip (avb. Blindheim 1956, s. 39) på ca. 40 cm's lengde. Skipstypen tilhører 1500-årene. Nedenfor skipet er ristet en liten båt.

Runeinnskrifter

På kirkens planker og stolper er påvist ialt 13 runeinnskrifter (NIYR 1960, 565—577) men bare to lar seg tolke med sikkerhet. Runeinnskriftene har flg. plassering:

1 (NIYR 565) På sydsiden av søyle nr. 2 fra vest, nordre rad, 109 cm over gulvet, leses ovenfra og nedover. Muligens «ristaaamik» (Krist eier mig). 2 (NIYR 566) På vestsiden av søyle nr. 2 fra øst, på nordsiden, begynner 145 cm over gulvet, leses nedenfra og oppover. 3 (NIYR 567) På nordsiden av samme søyle som nr. 2, 106 cm over gulvet. 4 (NIYR 568) På korets nordvegg, planke nr. 1 fra vest, nederst i den malte dekorasjon, leses fra venstre mot høyre. 5 (NIYR 569) På nordre korvegg, planke nr. 2 fra vest. Fordelt på 1 lang og to korte linjer. Den lange linje slutter 120 cm over gulvet, (inneholder 61 runer). 6 (NIYR 570) På korets nordvegg, på planke nr. 2 fra vest, helt nederst til høyre ved en skjøt. Runene er fordelt på to linjer, leses ovenfra og nedover, begynner med den nederste linjen, a) Paternosterk [ies], b) inslis (Pater noster qui es in cælis) (avb. s. 183). 7 (NIYR 571) På nordre korvegg, planke nr. 3 fra vest, 175 cm over gulvet, skal leses nedenfra og oppover. 8 (NIYR 572) På samme planke som nr. 7, men lenger nede. Leses ovenfra og nedover. Beslektet med nr. 5 (A) og med nr. 10. 9 (NIYR 573) På nordre korvegg, planke nr. 4 fra vest, 175 cm fra gulvet, leses nedenfra og oppover. 10 (NIYR 574) På samme planke som nr. 9, 110 cm over gulvet. Beslektet med nr. 7. 11 (NIYR 575) Helt til høyre på samme planke som 9 og 10, 150 cm over gulvet, på skrå, leses ovenfra og nedover: «Rád rétt rú[n]ar þessar» (tyd disse runer rett). 12 (NIYR 576) På innsiden av døren i korets sydvegg, 190 cm over gulvet, til høyre over låsen. 13 (NIYR 577) På baksiden av sydportalens søndre vange (magasinert), 98 cm fra nedre kant og 30 cm fra døråpningen.

Interiør

Om interiørets utseende før flytningen til Norsk Folkemuseum er det få opplysninger. Koret var innredet med stoler, prekestolen sto på sydsiden og i vestre del var oppført et galleri.

Farveutstyr

Til middelalderens farveutstyr hører bemaling med sort av forskjellige konstruktive og dekorative ledd. Flere av maskene har malt skjeggvekst. Noen har også malte ansiktsdetaljer. Likeledes er trekantfeltene under maskene konturert. Den vestre søyle i midtrommets nordvegg mangler skåret maske, og har istedet en grovt malt maske. Andreas-korsene har markert sirkel i krysset, stavlegjene, tengene og buene i den indre reisning har malt profil.

Dekorasjonene fra 1652

I 1652 ble korets vegger malt med limfarve og tempera. Fargene er i hvitt, rustrødt, oker og grønt, med sorte konturer. Plankene ble senere anvendt i loftet over det utvidede kor, men ved kirkens flytning ble de igjen satt opp som veggplanker. Dekoren består av buefrise i nedre del, og rektangulære felter med blomster, blader og frukter i øvre del. I nordveggen dekor inngår 4 medaljonger med evangelistene. I Johannes-medaljongen leses foruten evangelistnavnet: «Iffuer Kineberig». I sydveggen dekor er utspart rektangulære innskriftfelte, a) «Paa denne Side haffuer disse effterfølgende bekostet Knud Amundsøn. G. Errik hauarson. H. Stener Halvorsøn. H. Peder gulbrandsøn. N. Siffuer Pouel oc Gutorm Iffuersøn.» b) «Oc på den anda (!) side haffuer disse effterskreffne bekostet. Tolief frøsager hauor hugsta. Mikel Golberig Peder N», c) hauor storla Iffuer hetla. Errek hetla Jacob eisgaard Knud Brek Haluor golberg.»

Plankene i apsis har likeledes buefrise nederst og frukt- og blomsterdekor øverst. I fruktfeltene er utspart innskriftfelte, a) «Dene Altar Tafle haffuer Erlig oc velagt Peder Mogensøn fogdens fuldmechtig her udi Hallingdallen oc ærlig oc velagt Chresten Chrsen søn Skriffuerens fuldmechtig her samme steds forærit til denne kirke Gud til ærre oc Kircken til beprydelse ANNO 1652», b) «Saa scriffuer Hans ... 20 Cap Salig oc hellig er den som haffver part i den første opstandelse. Den anden død haffuer ingen [macht ofver?] dem.»

Midtfeltet i apsiden opptas av et nattverdbilde, Maleriets øvre del, som omfatter figurene bak bordet og Judas' overkropp, er malt på lerret som dekker plankesprekkene, mens nedre del av maleriet ligger rett på treet. Over nattverdbildet leses: «Salig oc hellig er den som haffver Deel i den første Opstandelse, over disse haffuer den anden død ikke magt. Jeg sagde til dem haffver hiertelig for langt at æde dette Paaskelam med Eder førend Jeg lider thi jeg siger Eder at jeg skal ingenlunde mere æde deraf indtil det bliffer fuldkommet i Guds rige.»

Inventar

Altertavle†

Altertavle† «forestillende Forberedelsen til Korsfæstelsen paa Golgatha samt en Christusfigur† (død paa Korset) der var spigret fast...». (Kallsb.)

Kneleskammelt† for alteret «gandske uanstændig» 1740.

Knefallet† for alteret manglet rekkverk 1740.

Døpefonten†

Døpefonten† var dårlig 1675, man ønsket «It Fundtsted ... af Nye». I 1740 heter det fremdeles at «Fondten I Choret... er gl. og duer intet». I 1800-årene ble den erstattet av en dåpsengel som er overført til den nye kirken (s.d.)

Prekestolent†

Prekestolent† var ny og malt i 1736. I 1740 omtales den som «meget slet».

Korskille†

I 1694 ble laget en ny dør mellom skip og kor. Dørene fikk to par gangjern.

Benker og stolert†

17 gamle stolert† omtales nede i kirken 1740, videre nevnes prestestol† «liden og meget slet... een bondestoelt† udi choret som baade er større og bædre» (oppført for fam. Haftorn, nevnt 1686) samt klokkestol† i koret. Skriftestol† oppført 1688: «Giort een fuldkommen Nye Ziirlig Skriffte Stoel med een pall oc Brøstværck samt lister oc opstandere uden om». Ant. har denne vært til privat skriftemål. I 1740 blir det påpekt at kirken manglet både sakristi og skriftestol.

Pulpitur† oppført nederst i kirken 1736. Det manglet fremdeles benker i 1740.

Maleri

Forestiller Bjørn Tolleivson Frøysok med familie (Norsk Folkemuseum). Personene står på linje, med Bjørn Frøysok midt i bildet. Til venstre for ham 11 personer, til høyre 8 personer dessuten et reivebarn. Ant. er det hans to koner og barn av to ekteskaper som er avbildet. Frøysok er iført kalott, har stort grått hår og skjegg, kort grå jakke, mørke pludderbukser, blå knestrømper og sorte sko med røde såler og messingstifter. Kvinnene har hvit hette, sort kort jakke, som er åpen foran, plissert mørkt skjørt og hvitt forkle. Om livet har de beslått belte med store spenner. De øvrige, som er mindreårige, er kledd på lignende måte. Øverst i bildet er det to skriftfelter, med innskrift fordelt på 4 linjer. I venstre felt leses: «Hierte Fader Godheds roed Sundheds kilde Livsens Flod af hvis bundløs Naade veld Finder Lykke Liv og held Spiisemester viis og klog som i verdens mindste Krog holder ævig opholds Bog Fra min første Form og Skik som ieg lønlig af dig fik I min Moders Liv og Barm Biet ieg ved, din Naade varm». I høyre felt leses: «Og fik Føde før ieg saae Frugtbar Sky paa Himlen gaa Brødkorn Udi Furren staa I min spæde Barndoms Stand Før min Gumme hafde Tand gav du Melk af Moders Bryst som med Kierlig kys blev kryst I min ungdom daglig Brød ieg hos riis og ave nød». Mellom de to skriftfelter er det et lite, åpent felt hvori leses: «O Jesu for din død». Under skriftfeltene går et to-linjers skriftfelt i hele bildets bredde: «Hav tak o Gud vor skaber mand for Næring udaf Land oc vand hav Tak du rette Livsens brød Tak hellig Aand oplius vore sind og Gud til vore hierter bind Gud tænk oppaa os arme smaa som i din Forsyns øye staa du

veedst hvordan vor Lykk og brød skal skjæris For os til vor død Giv Lykke Helbred Liv og gafn.» Ved Frøysoks hode årstall 1699. Mål 132 X 199 cm. Øvrig inventar, se under den nye kirken.

Kirkegård og gravminner

Kirkegård

Den gamle kirkegård, som omgis av stengjerde med trestakitt, ble utvidet 1846 (Svello, II, s. 86 – 87). Stavkirkens grunnmurer er vedlikeholdt og skipet dekkes nå av jevn gressbakke. Her er det lagt opp parallelle voller av gresstorv som tjener som benker, og ved korskillet er det bygget opp et alter av gresstorv hvor det står et ca. to m høyt trekors. Tomten for kor og sakristi har høye grunnmurer på grunn av terrengets bratte fall mot øst og er ikke planert, murene er ikke ført opp i opprinnelig høyde.

Kirkegårdsporten, som leder inn på kirkegården fra bygdeveien som følger dens vestsida, har samme form i dag som på 1800-årenes avbildninger. Den har bordkledd sadeltak med møne nord-syd som bæres av 4 hjørnestaver. Nordre og søndre stavpar står på hver sin svill. De er kryssavstivet mot svillen og forbundet innbyrdes med en bjelke ca. 110 cm over svillene. Gavlveggenes øvre del er bordkledd fra sperrene til bjelken. Nedre del er åpen. Porten er åpen mot øst, men mot veien har den en to-fløyet plankedør som er hengslet til de vestre hjørnestaver. Stavene har sirkulært tverrsnitt. De to vestre er dreiet og har sylindriske kapiteler med skulpeskurd-bord. Søyleskaftet har entasis og kapitel med halsring. Stavene er avstivet mot takåsene med buknær. Nordvestre kne har samme høvelprofil som er brukt i stavkirkens gamle deler.

Tiendebod^t fornyet 1706, delvis med gammelt tømmer, med gulv, tak og binger. Taket tekket med never. Gravminner

På den gamle kirkegård er bevart en liten gravsten samt et gotiserende støpejernskors med englehoder i armene og innskriftplate i krysset. Støpt på Bærum's verk (lito nr. 3, ANN 821). Reist over «Carl Henning Jacob Kjerulf født 12. juni 1839, død 2. april 1874. Fred med dit Støv».

Kilder

Utrykte kilder

1. *Statsarkivet, Oslo*. Vedlikehold, besiktigelses m.m. 1676, 1681, 1686-88, 1694, 1696-97, 1699, 1706, 1708, 1740, 1781-82, 1784-1809, 1828.
2. Tingbok Hallingdal og Ringerike IV (besikt. 1785). B. Svendsens ms.
3. *Statsarkivet, Hamar*. Bispark, pk. 73 (1695, 1698).
4. *Riksarkivet*. Rentek. regnsk. 1620-23, 1625-31, 1651-52, 1655-56, 1660-61, 1675, 1681, 1684-85, 1688, 1694, 1697, 1699, 1706, 1716. Besikt. 1665 og 1686.
5. Utrykt diplom 23. juni 1953 («Gols Annex i Nes prestegjeld»).
6. Opplysninger om kirker og kapeller 1819.
7. *Diverse*. Kallsbok for Gol, påbegynt 1881 (sogneprestens arkiv, Gol).
8. Kallsbok for Nes (sogneprestens arkiv, Nes).
9. Kirkedep. arkivalia 1877, 1879.
10. Fortidsminnesmerkeforeningens arkiv, Oslo.
11. Anders Bugge, Ms om stavkirkene (Antikvarisk arkiv).
12. Rapporter fra farveundersøkelser 1971 (Antikvarisk arkiv).

Trykte kilder

1. DN II 99 (1309) «Sira Olafue i Gord».
2. PNR, s. 24 (1327-28) «ecclesia de Gord».
3. *Aslak Bolts jordebok*, utg. ved P. A. Munch, Chra. 1852, s. 107 («I Gersokn»).
4. N. Nicolaysen, *Norske fornlevninger*. Kra. 1862–66, s. 152.
5. N. Nicolaysen, Gols gamle Stavkirke og Havestuen paa Bygde Kongsgaard, Kra. 1885 (opprekk i Bygninger fra Norges Middelalder. .. Chra 1888 (se nedenfor).
6. *Aarsb. 1870*, s. 136 og 1877, s. 263.
7. L. Dietrichson, Norske Kirkebygninger i Middelalderen og nutiden. Kra. 1888, s. 24.
8. Waldemar Hansteen, «Den gamle stavkirke fra Gol i Hallingdal,» Bygninger fra Norges Middelalder hvilke Hs. Maj. Kong Oscar den II har ladet flytte til Bygde Kongsgaard, Chra. 1888.
9. L. Dietrichson, *De norske Stavkirker*, Kra. 1892.
10. Anna Lindhjem, *Norges orgler og organister*. Skien 1916, s. 113.

- 11.Årsb. 1929, s. 54.
- 12.T. Myhre, *Hallingdalens historie*, IV, Drammen 1934, s. 344 ff.
- 13.Aslak Liestøl, «Runeinnskriftene i Gol stavkyrkje,» *By og Bygd*, 1956.
- 14.Martin Blindheim, «Ristningene i Stavkirken fra Gol,» *By og Bygd* 1956.
- 15.Martin Blindheim, «Nye ristningsfunn i Gol stavkirke,» *By og Bygd* 1957. NIYR V, 1960.
- 16.Hallvard Svello, *Boka om Gol I—H*, Oslo 1961—63.
- 17.Roar Hauglid, *Norske stavkirker Dekor og utstyr*, Oslo 1973, reg. s. 455.
- 18.Nils Ellingsgard, *Rosemåling i Hallingdal*, Oslo 1978, s. 16-18.

Avbildninger og tegninger

- 1.*Stavkirken*. J. N. Prahm 1846. Tegning av kirken sett fra vest.
- 2.Ludvig Skramstad, *Skilling-Magazin* 1886. Tegning av kirken sett fra nord.
- 3.Marcus Grønvold. Tegning av vestportalen. - G. A. Bull 1855. Måleskisser, 4 blad.
- 4.G. A. Bull. Opptegning av måleskisser, 2 blad.
- 5.Waldemar Hansteen. Oppmåling av portal, 1 blad.
- 6.Torolf Prytz 1883. Rekonstruksjonstegninger, 2 blad.
- 7.Arno Berg 1925. Oppmålingstegninger. 19 blad.
- 8.Henrik Bull 1944. Oppmålingstegninger, 13 blad.
- 9.Håkon Christie 1963. Oppmåling av kirkegårdsporten, 1 blad.